

توصیف بندر بوشهر و خلیج فارس در جریده مظفری (۱۳۲۲-۱۳۱۹ ه.ق)

مجتبی محمدی^۱
گالیا حق پرست^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۰۹/۱۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۷/۱۱/۰۸

چکیده

گزارش‌ها مسائل مختلفی مانند اقدامات سیاسی و اقتصادی نمایندگی‌های دولت‌های اروپایی در بوشهر و خلیج فارس و فعالیت‌های فرهنگی آنها همچون افتتاح مؤسسات تمدنی جدید و افتتاح و گشایش مدرسه سعادت مظفری در بوشهر و گزارش‌های متنوع دیگری در رابطه با بلایا و حوادث طبیعی از قبیل زلزله و بیماری‌های واگیردار در کرانه‌های خلیج فارس را دربر می‌گرفت که در کنار عملکرد حکام بنادر در روزنامه مظفری منعکس می‌شد. این مقاله افزون‌بر تحلیل و بررسی روزنامه مظفری با روش کتابخانه‌ای و تحقیقات اسنادی، درصدد است تا مهم‌ترین گزارش‌ها و اخبار منعکس شده از بوشهر و خلیج فارس را در این روزنامه مورد ارزیابی قرار دهد.

کلیدواژه

لیب‌الملک؛ خلیج فارس؛ بوشهر؛ روزنامه مظفری.

مقدمه

مطبوعات بوشهر دوران قاجار دربردارنده اخبار و اطلاعات مهمی در مورد ساخت و ترکیب‌بندی اجتماعی،

اهمیت روزافزون خلیج فارس در دوره قاجار بندر بوشهر را در ابعاد گوناگون تحت تأثیر قرار داد. یکی از دلایل این امر ارتباط نخبگان فرهنگی بوشهر و طبقات گوناگون مردم از طریق انتشار مطبوعات ترقی‌خواه و ترویج افکار وطن‌پرستانه و تطبیق آنها با وضعیت موجود بود. جریده مظفری را لیب‌الملک شیرازی در مطبعه مظفری بوشهر چاپ و منتشر می‌کرد. این جریده یکی از نشریاتی بود که به دلیل افکار ترقی‌خواهانه و وطن‌پرستانه سردبیر این نشریه نقش مهمی در بیداری افکار عامه مردم بوشهر و سایر نقاط ایران ایفا کرد. جدای از برخی مطالب و سرمقالات روزنامه مظفری که استبداد زمان و پیشرفت‌های دولت‌های مختلف را دربر می‌گرفت؛ بخش‌های فراوانی از آن نیز به اخبار و گزارشات بندر بوشهر و سواحل و جزایر خلیج فارس اختصاص داشت. این اخبار و

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران، گرایش مطالعات خلیج فارس و کارشناس اداره کل میراث فرهنگی استان بوشهر (نویسنده مسئول).
mm.mohammadi64@gmail.com

۲. کارشناس ارشد تاریخ ایران، گرایش زبان و گویش‌های باستانی، کارشناس اداره کل میراث فرهنگی استان بوشهر.
g_haghparast@yahoo.com

هم‌زمان با انتشار روزنامه مظفری در سال ۱۳۱۹ ه.ق از این سال تا به سال ۱۳۲۲ ه.ق چه اخبار و گزارش‌هایی از این بنادر در روزنامه مظفری آمده است؟

به نظر می‌رسد خلیج فارس و بوشهر و همچنین تحولات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی این نواحی در کنار عملکرد حکام بنادر و فعالیت سیاسی اقتصادی نمایندگی‌های دولت‌های اروپایی و همچنین اقدامات تجار داخلی و خارجی نقش پررنگی در این روزنامه ایفا کرده و بخش‌های زیادی از این اخبار را به خود اختصاص داده است.

روزنامه مظفری از انتشار تا انحلال

بندر بوشهر نقش محوری و تأثیرگذاری در تاریخ تحولات سیاسی اقتصادی و اجتماعی جنوب و سواحل خلیج فارس در طول دوران قاجار ایفا کرده است. نگاهی به تاریخ بوشهر نشان از اهمیت این بندر نه تنها در معادلات سیاسی اقتصادی بلکه حکایت از ایفای نقش فرهنگی و اشاعه افکار انقلابی و آزادی‌خواهی دارد. علل و عواملی همچون چگونگی و نحوه عملکرد حکومت قاجارها، فضای حاکم بر ایران آن عصر، ضعف ساختاری، بیداری بخشی از افکار اقدار روشنفکر عصر قاجار در تقابل با اروپائیان، حضور و نفوذ برتر زمان در ایران، تظلم سیاسی و تک‌محور بودن نهاد قدرت، همه و همه بستر و زمینه‌ای فراهم آورده بودند که در جای‌جای ایران زمین ندای رسای آزادی‌خواهی که برای سالیان متمادی در گلو خاموش شده بود مجالی برای رهایی یابد و در بندر بوشهر نیز که در این زمان به یک بندر بین‌المللی تبدیل شده بود؛ از زبان روزنامه مظفری و سردبیر آزادی‌خواه این روزنامه لیب‌الملک مظفری طنین‌انداز شد. لیب‌الملک شیرازی در عصر و زمانه‌ای لب به انتقاد علیه سیاست‌های انگلستان و حاکمان وقت قاجار در بندر بوشهر گشود که بوشهر در شرایط ویژه‌ای به سر می‌برد. بنابراین، لازم است به صورت کوتاه و مختصر سیمای بوشهر بنا بر روایت اسناد و منابع و از خلال تاریخ بیان شود. در این زمان خلیج فارس اهمیت ویژه‌ای

پراکندگی طوایف و نقش آنان در تحولات گوناگون صفحات جنوب ایران و خلیج فارس است. موقعیت ارتباطی این بندر و همچنین حضور فعال دولت‌های اروپایی از سویی و از سوی دیگر نقش ویژه کنش‌گران سیاسی و نخبگان فرهنگی بوشهر در دریافت و انتقال مبانی فکری نوین و انتقال این مفاهیم که عمدتاً مبتنی بر افکار رهایی‌بخش و آزادی‌طلبانه بود درخور اهمیتی والا است. از این میان روزنامه مظفری در جنوب ایران و بوشهر با انتشار سلسله مقالات و اخبار اصلاح‌گرایانه نقش مهمی در آگاهی بخشیدن و شفافیت بخشی به عملکرد حکام وقت و همچنین انعکاس اخبار و گزارش‌های متنوعی از ساحل‌نشینان بوشهر و خلیج فارس از خود در تاریخ مطبوعات بوشهر برجای گذاشته است. در مورد روزنامه مظفری و مطالب منتشر شده در آن باید گفت که این روزنامه یکی از مترقی‌ترین روزنامه‌ها در پیش و پس از مشروطه در بوشهر بود که اخبار، اطلاعات و اسناد دست اولی را از جنبش مشروطیت در جنوب ایران تا سال‌های آغازین جنگ جهانی اول به دست می‌داد. افزون بر آن، این روزنامه اخبار و اطلاعات مهمی دربرگیرنده اخبار محلی ایران و برخی حوادث جهان و همچنین سلسله مقالات متنوع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به همراه بخشی با عنوان طنز و مطالبات چاپ می‌کرد. اخبار و گزارش‌هایی که روزنامه مظفری از وضعیت خلیج فارس، جزایر و بنادر آن، بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقدامات فرهنگی و تجاری بوشهر از سلسله اقدامات حکمرانان مختلف این بندر گرفته تا عمارت‌ها و ابنیه‌های تاریخی و همچنین کشتی پرسپولیس ارائه می‌داد در نوع خود بی‌مانند و دارای ارزش تاریخی است.

بنابراین و بر اساس آنچه گفته شد پژوهش حاضر بر آن است تا با بررسی روزنامه مظفری به این پرسش پاسخ دهد که مهم‌ترین گزارش‌ها و اخبار منعکس شده از بوشهر و خلیج فارس در روزنامه مظفری در چه زمینه‌هایی است؟ یا به عبارت بهتر می‌توان اینگونه پرسش را مطرح کرد که

روسیه که به تازگی نیز نمایندگی‌شان را در بوشهر افتتاح کرده بودند، به سواحل بوشهر و خلیج فارس کشاند. این سفر در سال ۱۳۲۱ هـ.ق با همراهی ناوهای جنگی نیروی دریایی انگلستان و به فرماندهی دریادار ویلز صورت گرفت (صفایی، ۱۳۷۰: ۶). لرد کرزن در این سفر پر ماجرای تاریخی که باید براساس برنامه پیشین از بندرعباس، بندرلنگه و بندر بوشهر دیدن می‌کرد، به منظور تحقیر ایرانیان از این کار خودداری کرد. وی حتی از دیدار علاءالدوله حکمران فارس که مظفرالدین شاه او را به استقبال لردکرزن فرستاده بود، اجتناب کرد. این اقدام لرد کرزن موجب شد که لیبب‌الملک در روزنامه مظفری برای نخستین بار به رفتار او ایراد گرفته و آن را تحقیر ایران و ایرانی بداند. به دنبال این اقدام لیبب‌الملک، سالار معظم حکمران وقت بوشهر به منظور جلب خاطر انگلستان و جلوگیری از تحریک بیشتر، دستور توقیف روزنامه مظفری و سردبیر آن لیبب‌الملک را صادر کرد. این حرکت آغازی است بر چندین سال مبارزات فکری و قلمی علیه سیاست انگلیسی‌ها در بوشهر و ایران که حاصل آن هجده بار تبعید و اسارت بود.

سیری بر فعالیت‌ها و مبارزات لیبب‌الملک

مبارزات قلمی سردبیر جریده مظفری ناشی از روح آزادی‌خواهی برای رسیدن ایران به حکومت مبتنی بر قانون، دموکراسی و برقراری حکومت پارلمانی بود. تلاش‌ها، مجاهدت‌ها و فعالیت‌های وی در راه استقرار مشروطیت در جنوب ایران به ویژه در تقابل با نیروهای انگلیسی مستقر در بوشهر از اهمیتی بالا برخوردار است. راهی که لیبب‌الملک در پیش گرفته بود با سختی‌های بسیاری همراه بود. لیبب‌الملک تقریباً از همین زمان و طنین افکن شدن ندای مشروطیت که مبارزه با استبداد زمان را فریاد می‌زد در سلسله مقالاتی به آزادی‌خواهی مردم نواحی جنوب و همچنین سایر نواحی ایران به مبارزه با استبداد برخاست و همین اقدام وی منجر به توقیف

به بندر بوشهر تحت عنوان حکومت جزایر و بنادر خود بخشیده بود. نمایندگی‌های دولت‌های اروپایی در این شهر، نمایندگی دایر کرده بودند و کنسولگری انگلستان در تعامل با حکومت بمبئی هند نقش ویژه‌ای در پیشبرد اهداف این دولت در ایران و خلیج فارس ایفا می‌کرد. حاکمان منصوب حکومت مرکزی در ایالت فارس به ظاهر مستقل اما در عمل در تعامل با سیاست‌های دولت انگلستان عمل می‌کردند و کشتی‌های بزرگ دولت‌های اروپایی در آب‌های خلیج فارس بوشهر در حال تردد بودند. حضور و فعالیت تجاری بازرگانان در کنار اقلیت‌های گوناگون مذهبی سیمای ویژه‌ای به بندر بوشهر داده بود و نمایندگان تجارت‌خانه‌های مطرح اروپایی نیز با در پیش گرفتن اصول حاکم بر روابط دیپلماتیک میان کشورها، حافظ منافع خود در اقتصاد بوشهر و خلیج فارس بودند. کشتی‌های بومی و لنج‌های مردمان این نواحی به صید و صیادی در آب‌های خلیج فارس مشغول بودند. در مقطعی از این دوران، بوشهر نیز بر اساس گزارش‌های موجود از روزنامه ایران به عنوان یکی از ایستگاه‌های مذهبی زوار ایرانی در خلیج فارس به دلیل ناامن بودن راه‌های خشکی در سیاست‌های مذهبی حکومت اهمیت می‌یابد (صداقت کیش، ۱۳۹۵: ۱۷۳). روزنامه «مبارکه ابوشهر» نمونه خوبی از منابع این دوران تاریخی است که به خوبی به توصیف لایه‌های زیرین و طبقات پایین دست جامعه بوشهر در عصر قاجار می‌پردازد. این روزنامه هم‌زمان است با سال‌های نخستین چاپ روزنامه مظفری که به روایت تاریخ، از نگاه طبقات پایین جامعه بوشهر در عصر قاجار می‌پردازد و به نحو جالبی ساختار و ترکیب‌بندی اجتماعی و محلات چهارگانه بوشهر را در پیش چشم مخاطب ترسیم می‌کند (نظام مافی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۴۰۲). گفتنی است که در این مقطع زمانی دو قدرت مهم تصمیم‌گیرنده اصلی در بندر بوشهر؛ یکی دولت انگلستان و دیگری حاکم به ظاهر مستقل اعزامی از سوی حکومت مرکزی بود. وسواس و حساسیت دولت انگلستان مبنی بر در اختیار داشتن جزایر و سواحل خلیج فارس در سال ۱۹۰۳ م / ۱۳۲۱ هـ.ق لرد کرزن، نایب‌السلطنه هندوستان را به دلیل ترس از نفوذ دولت

و این جگر سوخته، هم حکایت غیرت مسئولیت و درد وطن داشت و هم از بی‌مبالاتی و عدم همراهی تجار و توانمندان بوشهر بود که وی را در راه‌اندازی مجدد روزنامه مظفری یاری نمودند.

یأس و سرخوردگی لیب‌الملک پس از مدتی فروکش کرد و با راه‌اندازی مجدد جریده مظفری به فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بازگشت و بار دیگر به مبارزه علیه عناصر مستبد ضد مشروطه و همچنین سیاست‌های دولت انگلستان در بوشهر ادامه داد که در نهایت امر نیز ابتدا به بندر ریگ و پس از آن به بندر بصره تبعید شد. وی پس از آزادی به کربلا رفت و در این شهر نیز با چاپ و انتشار روزنامه «غیرت کربلا» به مبارزه علیه سیاست‌های دولت روس و انگلستان پرداخت. در این شهر در سال‌های واپسین جنگ جهانی اول ۱۹۱۸ م. / ۱۳۳۶ هـ ق فوت کرد و در همان مکان به خاک سپرده شد.

بنابراین و بر اساس چنین رویکردی در این نوشتار به اخبار و گزارش‌های این روزنامه در مورد خلیج فارس و بندر بوشهر پرداخته می‌شود.

مدرسه سعادت دائرمدار عرصه سیاست و فرهنگ

به جرأت می‌توان گفت که گزارش‌های مربوط به نحوه تأسیس کمک‌ها، اعانه‌ها و نحوه عملکرد سیاست‌مداران وقت در بندر بوشهر در ارتباط با مدرسه سعادت مظفری در این جریده منعکس شده است. سال‌های نزدیک به تأسیس مدرسه سعادت مظفری و انتشار روزنامه مظفری به سردبیری لیب‌الملک و همچنین اهمیتی که شخص لیب‌الملک، دلسوزان و نجبگان فرهنگی بوشهر به اهمیت علم و نقش آن در تربیت نسل آینده و یا به قول لیب‌الملک «جگرگوشگان وطن» داشته‌اند، موجب شد که نقش

روزنامه‌اش به دست عین‌الدوله، صدراعظم وقت شد (کهن، ۱۳۶۰، ج ۱: ۲۲۹). به‌دنبال انعکاس خبر توقیف روزنامه مظفری و دستگیری لیب‌الملک در محافل انقلابی وقت و با اعمال فشار آزادی‌خواهان، سرانجام با کمک اعتمادالسلطنه، لیب‌الملک از زندان آزاد شد. آزادی او بر شدت فعالیت‌هایش مبنی بر اهداف و آرمان‌های آزادی‌خواهانه مشروطه‌طلبان جنوب ایران افزود، به‌نحوی که روزنامه مظفری به‌عنوان یکی از ارکان اصلی مشروطه‌طلبان درآمد. هم‌زمان با فعالیت هرچه بیشتر بلژیکی‌ها و واگذاری گمرکات جنوب به آنان که واکنش‌های مختلفی را در محافل سیاسی روز به‌دنبال داشت، در بوشهر و جنوب ایران نیز با توجه به بکارگیری بلژیکی‌ها در گمرکات بنادر جنوب، لیب‌الملک روزنامه مظفری را به تریونی علیه اقدامات بلژیکی‌ها تبدیل کرد و در سلسله مقالاتی آنان را مورد انتقاد قرار داد که این انتقاد سرآغاز آوارگی وی به شمار می‌رود. بنابراین، به دستور حکومت مرکزی، شخص اتابک اعظم و حکمران وقت بوشهر احمدخان دریابگی دستگیر و به خرمشهر تبعید شد. تحولات سیاسی به‌وجود آمده در پایتخت و هم‌زمانی آن با ترور اتابک اعظم (امین‌السلطان)، موجب شد که وی آزاد و بار دیگر در سال ۱۳۲۴ هـ ق به بوشهر بازگردد (یاحسینی، ۱۳۷۴: ۵۴). بحران مالی و سرخوردگی شدید در بازگشت مجدد به بوشهر انگیزه کار و انتشار مجدد روزنامه مظفری را از وی سلب کرده بود. به‌طوری که می‌گوید:

«حالا از محرمه مراجعت کرده و وارد بوشهر شده‌ام حالا که به اداره آمده‌ام از این بهم‌خوردگی طوری پریشان شده‌ام که نزدیک است دیوانه شوم، هرچه می‌خواهم خودم را جمع‌آوری کنم و مشغول کاری بشوم ابتدا از خودم نمی‌بینم، نه به‌طوری بساط و سامانم را بهم زده‌اند و نه به‌طوری رنج و خرج و زحمات پنج ساله‌ام را به هدر داده‌اند که بتوانم شرح آن را تحریر یا تقریر کنم. خدا می‌داند و جگر سوخته‌ام» (همانجا).

است. ترقیات وطنی بسته به ترویج و احیای همین آرزوست که عموم هموطنان هر چه وجوب اتحاد را بفهمند و سلامت خود را در اتحاد و معاونت دانسته در راه آن سعی و کوشش نمایند و معلوم است که تمام افراد ملت نمی‌توانند مباشر و متصدی انجام امورات ملی خود بشوند علیهذا تشکیل مجلسی از برای سرپرستی و جمع‌آوری اعانه از برای این بنای مقدس گردیده» (روزنامه مظفری، ۱۳۱۹، ش ۱: ۳-۴).

روح ایران‌دوستی و وطن‌پرستی که مسیر آزادی را در آگاهی، تربیت و پرورش صحیح می‌داند در بیان لیب‌الملک و روزنامه مظفری مشاهده می‌شود، چنانچه به افرادی اعم از مأمورین دولتی و اعیان تجار که در این بنای خیر شریک بودند و کمک‌های مالی خود را صرف تأسیس مدرسه سعادت نمودند اشاره می‌کند. از جمله مهم‌ترین این افراد؛ متین‌السلطنه، نایب اول گمرکات خلیج فارس، سروش‌الملک، رئیس پست بوشهر و ناظر کل پست‌خانه‌های خلیج فارس؛ دیگر تجار سرشناسی چون سید محمدرضا کازرونی، حاج عبدالرسول تاجر بوشهری، حاجی میرزا غلامحسین تاجر کازرونی و حاجی یحیی تاجر بهبهانی بودند (همانجا).

انعکاس اخبار مؤسسات تمدنی جدید خلیج فارس و

بوشهر در روزنامه مظفری

شرح نخستین تأسیسات تمدنی جدید در خلیج فارس به‌خوبی در روزنامه مظفری منعکس شده است. چنانچه در سال ۱۳۱۹ هـ.ق بر اساس دستوری که از سوی اداره جلیله پست ممالک محروسه ایران صادر شد، مقرر گردید که رؤسای گمرک هر ایالتی به ریاست و نظارت پست‌خانه‌ها منصوب شوند. از آنجا که در این سال‌ها بلژیکی‌ها بر اساس سیاست دولتهایی چون روسیه که بر دولت مرکزی تحمیل می‌شد، گمرکات کشور را در اختیار داشتند، از این رو ریاست پست‌خانه‌های بنادر و جزایر خلیج فارس نیز از جانب دولت مرکزی برعهده

این مدرسه در تربیت و پرورش نسل آتی بسیار پررنگ دیده شود (روزنامه مظفری، ۱۳۱۹، ش ۱: ۱۸). این اهمیت و جایگاه فرهنگی مدرسه سعادت تا بدانجاست که حتی نحوه و میزان کمک‌ها و هدایای حکمرانان وقت، تجار و شخصیت‌های سیاسی که شامل نمایندگان کنسولی دولتهایی چون روسیه، فرانسه و همچنین اقلیت‌هایی چون ارمنی‌ها و رؤسای بلژیکی گمرک بوشهر نیز به‌عنوان عمل خیر و در راه خدمات فرهنگی به مدرسه سعادت و شهر بوشهر در این روزنامه درج شد. طبیعی است که در سال‌های نخست چاپ روزنامه مظفری نوع نگاه وی و روزنامه تحت سرپرستی اش با نوع نگاهی که پس از این سال‌ها، وی نسبت به بلژیکی‌هایی که مدیریت گمرک بوشهر را در دست داشتند، متفاوت بود. تأسیس، شکل‌گیری و نحوه روند توسعه و پیشرفت مدرسه سعادت مظفری در سال ۱۳۱۷ هـ.ق را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ سیاست و فرهنگ بوشهر دانست.

شکل‌گیری این مدرسه که در نوع خود از نخستین مدارس جدید در کرانه‌های جنوبی ایران و خلیج فارس به‌شمار می‌رفت را می‌توان نقطه کانونی تلاقی سیاست با فرهنگ قلمداد کرد، چنانچه میزان مشروعیت سیاسی و فرهنگی بیشتر حکام و نمایندگان سیاسی بوشهر در نزد اهل قلم و فرهنگ، به‌نحوه ارتباط و تعامل آنان با مدرسه سعادت ارتباطی تنگاتنگ داشت. از همین رو لیب‌الملک در نخستین شماره روزنامه مظفری با برشمردن فواید اکثر علوم اعم از هیأت، تجارت، طب، صرف و نحو و دیگر علوم رایج زمان به تأسیس مدرسه و نقش آن با نگاهی ملی می‌پردازد و نقش مدرسه و جایگاه آن را در پیشبرد اهداف جگرگوشگان وطن بی‌بدیل دانسته و می‌گوید:

«تحصیل علم به ایجاد مدرسه منوط است و دوام مدرسه بسته به اتفاق و اجماع و همت و معاونت

آمده است را می‌توان از خلال اخبار روزنامه مظفری مشاهده کرد. در شوال سال ۱۳۱۹ ه.ق، مراسمی به منظور جشن تولد امپراتور آلمان ویلهلم دوم در بوشهر تدارک دیده شد و تشریفات لازم برای این مراسم به عمل آمد. مأموران و مهمانان داخلی و خارجی برای عرض تبریک به حضور دکتر رینهارت، قنصل دولت آلمان شرفیاب شدند. بنابر روزنامه مظفری عمارت ژرمنی یا آلمان آباد عمارتی است که فردی به نام «حاجی ناخدا علی بوشهری» با توصیه دکتر رینهارت در سال ۱۳۱۹ ه.ق در خارج از شهر بوشهر بنا گذاشته بود و ساخت آن حدود هشت ماه به طول انجامید. افتتاح این بنا، در مراسمی با حضور دکتر رینهارت و سایر مدعوین داخلی و خارجی که به منظور جشن تولد امپراتور آلمان برگزار شده بود، انجام گردید. اتاقی که این مراسم در آن برگزار شد حدود ۲۰ متر طول داشت و از سقفی بلند و درهایی عالی برخوردار بود.

به دلیل آنکه این اتاق‌ها تحت نظارت و با مشورت خود دکتر رینهارت، قنصل آلمان در بوشهر ساخته شده بود، از نظر طراحی به گونه‌ای بود که در مثل به مانند اتاق ویژه الماس موزه لوور پاریس بود. اینگونه که از توضیحات روزنامه مظفری برمی‌آید، قنصل آلمان موزه‌ای به تقلید از موزه لوور در این عمارت گرد آورد که در نوع خود بی‌مانند بود. لیبب‌الملک معتقد است که دکتر رینهارت سی سال از عمر خود را صرف جمع‌آوری این آثار و اشیاء نمود. از کنار هم قرار گرفتن آثار و اشیاء تاریخی که از اقصی نقاط دنیا و از جمله زنگبار و مصر فرآهم شده بود، موزه‌ای بین‌المللی در این اتاق از اتاق‌های عمارت ژرمنی در بوشهر به وجود آمد. در کنار این کلکسیون ارزشمند می‌توان به آثار دیگری که از اروپا و آثار زینتی ممالک شرقی جمع شده بود اشاره کرد. به عبارت بهتر و به زبان گویای روزنامه مظفری «از هر مملکتی یادگاری و از هر بلدی تحفه‌ای» در این

«موسیو دامبرن» رئیس گمرکات خلیج فارس گماشته شد. در کنار بلژیکی‌ها در گمرکات جنوب به مرکزیت بندر بوشهر، بسیاری از نیروهای ایرانی و بومی نیز فعالیت داشتند که روزنامه مظفری و شخص لیبب‌الملک خدمت آنان را به مام وطن ستایش می‌کرد و معتقد بود که «مأمورین ایرانی اداره گمرکات از روی غیرت خدمت به وطن خود یعنی به خود خدمت می‌کنند» (همان، ۱۳۲۱، ش ۳۴: ۲۲). بر همین اساس برای نخستین بار در این سال یعنی سال ۱۳۱۹ ه.ق سروش‌الملک که ریاست پست‌خانه بوشهر را برعهده داشت به عنوان ناظر پست‌خانه‌های کل خلیج فارس و خوزستان تعیین و مأمور راه‌اندازی شعبات پستی جدیدی در بنادر عباس، لنگه و بستک شد. روزنامه مظفری نیز در یکی از گزارشات خود این اقدام سروش‌الملک را چنین بیان کرده است:

«جناب موسیو دامبرن مقرر داشتند که خود جناب آقای سروش‌الملک رئیس پست بوشهر و ناظر پست‌خانه‌های خلیج فارس و عربستان که در خدمات راجع به خود نهایت مراقب و مواظب است و عموم مردم از حسن سلوک و انتظامات اداره ابواب جمعی ایشان متشکر هستند و از وقتی که گمرک جنوب اداره شده کمال همراهی را نموده‌اند. از قرار راپورتی که میرزا رحیم خان رئیس پست بندر لنگه داده بود قصبه بستک که در عرض راه بندر لنگه و لارستان واقع است محل اقامت تجار و ارسال و مرسول مکاتبات می‌باشد. با اجازه جناب مدیر کل و صوابدید آقای سروش‌الملک، رئیس پست بندر لنگه خودش به بستک رفته به اطلاع جناب صولت‌الملک نایب‌الحکومه بستک تمبر و مهر و استامپ و لوازمات پستی را که تهیه کرده بود را تسلیم میرعبدالرشید تاجر بستکی نموده و ترتیبات را حالی مشارالیه کرده، از تاریخ پانزدهم شوال پست‌خانه بستک مفتوح و اسباب آسایش عموم فراهم گردید» (همان: ۳۹)

عمارت ژرمنی بوشهر و موزه لوور

یکی از توصیفات گیرایی که تاکنون در مورد عمارت ژرمنی، محل استقرار کنسولگری دولت آلمان در بوشهر

«مستر اندروس» بود که به مدت شانزده سال در کشتی پرسپولیس به عنوان مهندس اول خدمت می‌کرد. مرسوم بود که کشتی‌های جنگی را سالی یک بار تعمیر کنند و نظارت‌های مربوط به این نوع از کشتی‌ها صورت پذیرد، جهاز پرسپولیس از این نظر نزدیک به شش سال به هیچ وجه تعمیر نشده بود.

امنای دولت در بوشهر، ظاهراً در سال ۱۳۱۸ ه.ق جهاز پرسپولیس را برای تعمیرات به بمبئی بردند و مبلغی در حدود نود هزار روپیه هزینه تعمیر آن شد. هم‌زمان با این اقدام سالار معظم (نظام مافی) به جای احمدخان دریابگی به ریاست حکمرانی بنادر خلیج فارس رسید، این امر باعث شد تا اختلافاتی میان صاحب‌منصبان جهاز پرسپولیس و برخی از ملوانان این جهاز به وجود آید. به دنبال این اتفاق سالار معظم، حکمران بوشهر و بنادر طی فرمانی «متین السلطنه» سرتیپ و نایب اول گمرکات بنادر جنوب را برای سامان دادن به این اوضاع به ریاست جهاز پرسپولیس منصوب کرد.

یکی از وظایف اصلی جهاز پرسپولیس در بوشهر و خلیج فارس ظاهراً پذیرایی از کشتی‌های اروپائیان بود که به بوشهر و خلیج فارس می‌آمدند. این مسئولیت جدای از وظایفی چون رسیدگی به عملیات کشتی و رتق و فتق امور بود که در حکم انتصاب متین السلطنه توسط حاکم وقت بوشهر آمده است (همان، ۱۳۲۲، ش ۶۴: ۵۳).

در این رابطه روزنامه مظفری می‌نویسد:

«جهاز جنگی دولت فخریه فرانسه کایتانا با آمیرال کیزل را چند روز بود در بوشهر انتظار می‌کشیدند تا آنکه صبح پنجشنبه چهارم ذیقعه نمایان شده و در بیرون بندر لنگر انداخت. پس از چند دقیقه چنانچه مرسوم است بیرق ایران را بسته دکل افراشته یست و یک توپ سلام دادند، به

عمارت نگهداری می‌شد (همان: ۴۰). دکتر رینهارت به دلیل توقف طولانی در زنگبار، یادگاری‌های گران‌بهای از آن سرزمین همچون شمشیر، خنجر و ظروف قیمتی با خود آورده و در این اتاق قرار داده بود. وی همچنین به دلیل اقامت چندین ساله در قاره آفریقا و کشور مصر با خود مجسمه‌هایی از تمثال فراعنه و به‌ویژه مجسمه کوچکی از ابوالهول آورده و در این سالن قرار داده بود. ظاهراً در گوشه دیگری از این اتاق یا سالن بزرگ، خیمه کوچکی ترتیب داده و اطراف آن را با قالیچه‌های ممتاز آویخته و در سوی دیگر اتاق، تخت و پوست درویشان و تبریزین زرفشان‌شان قرار داده شده بود (همانجا).

این‌گونه است که لبیب‌الملک و روزنامه مظفری بوشهر، عمارت ژرمنی که مقرر قنصل دولت آلمان بوده است را به زیبایی به تصویر می‌کشد و از این جاست که اهمیت ایران، به‌خصوص بندر بوشهر در معادلات قدرت‌های خارجی بیشتر مشاهده می‌شود.

جهاز شاهی پرسپولیس و صاحب‌منصبان ایرانی آن

کشتی پرسپولیس نخستین کشتی بود که در دوران ناصرالدین شاه از کشور آلمان خریداری شد. در واقع جهاز دولتی پرسپولیس نخستین جهاز جنگی دولت ایران در خلیج فارس بود. در سال‌های ابتدایی فعالیت آن در خلیج فارس، صاحب‌منصبان و ناخدایان این کشتی از صاحب‌منصبان نیروی دریایی دولت آلمان بودند. این روند ادامه داشت تا آنکه چندین نفر از ایرانیان با فنون دریانوردی آشنا شدند و مهارت‌های لازم را در این زمینه به دست آوردند. آنگونه که روزنامه مظفری بیان می‌کند نخستین رئیس ایرانی این جهاز «احمدخان امیر تومان دریابگی» بود که در سال ۱۳۱۸ ه.ق از ریاست جهاز پرسپولیس و منصب حکمرانی بنادر خلیج فارس استعفا کرد و راهی تهران شد. نکته جالب آن است که مهندس اول جهاز پرسپولیس فردی آلمانی به نام

سمت نواحی جنوبی خلیج فارس و به ویژه بحرین به بوشهر اعمال کرد. وی مسافران را برای اطمینان بیشتر در ابتدا به مدت ده روز در قرنطینه عباسک و جزیره شیف که محل اصلی این قرنطینه بود نگهداری و سپس آزاد کرد تا به مسیر خود که زیارت بارگاه علی بن موسی الرضا (ع) بود ادامه دهند. روزنامه مظفری این حوادث را چنین بیان می کند:

«این ایام هم موقع عزیمت زوار خراسان است بعضی اهالی بحرین به عزم زیارت ارض اقدس رضوی متصل وارد بوشهر می شوند. امسال هم عده زوار بیش از هر سال است چنانچه تا به حال جمعی کثیر وارد بوشهر شده و مقدمه آنها هم به طرف مقصود حرکت کرده اند. جمعی دیگر هنوز در قرانطین هستند که مدت آنها تکمیل نشده ولی با اینکه از مواظبت و مراقبت اجزاء اداره جلیله گمرکات و سعی و دقت مأمورین قرانطین عمل قرانطین منظم است و اغلب مسافرین و حموله جات جهازات را چند روز در عباسک قرانطینه می نمودند. مع هذا جناب آقای سالار معظم حکمران بنادر محض جلوگیری این مرض مزمن و انسداد این بلای مبرم در اول به طور سخت قدغن فرمودند که کسانی که از بحرین وارد می شوند پیاده نشوند و بعد به ملاحظه اینکه شاید در نقاط دیگر از بنادر که قرانطین نباشد بروند و پیاده شوند ۵ روز به مدت قرانطین افزودند که فعلاً ۹ روز تمام در بوشهر قرنطینه برای حموله جات جهازات از بار و مسافر مقرر است که یکروز هم حرکت. جهاز از بحرین تا ورود به بوشهر حساب شود ۱۰ روز تمام می شود نیز مؤکداً تأکید در صفائی و پاکیزگی معابر فرموده اند» (همانجا).

زلزله در سواحل و جزایر خلیج فارس

در تاریخ سوم ربیع الثانی سال ۱۳۲۰ هـ.ق زلزله ای نسبتاً قوی در سواحل و جزایر خلیج فارس به مرکزیت بندرعباس و قشم اتفاق افتاد. به دلیل آنکه کنترل و نظارت بندرعباس، قشم و سایر جزایر خلیج فارس با بوشهر بود و نظارت بر این بنادر از طریق این بندر صورت می گرفت، گزارش های این زلزله به حکومت بنادر ارسال و خبر این اتفاق نیز در روزنامه مظفری مخابره شده بود. بر اثر این زلزله که در بندرعباس و

فاصله چند ثانیه جهاز دولتی پرسپولیس نیز حسب الرسم بیرق فرانسه را بسته دکل آویخته است و یک توپ سلام خالی نمود. پس از آن قایقی مخصوص از جهاز شاهی حاضر نموده جناب آقای متین السلطنه سرتیپ و کماندان^۱ جهاز با لباس تمام رسمی به اتفاق صاحب منصب اول جهاز به سمت جهاز کاتیانا حرکت نمود. از جانب جهاز شاهی و حکمران کل بنادر رسماً از امیرال کیزل دیدن نمود. خوش آمد گفتند به مراجعت فردای آن روز جناب اد میرال کیزل رسماً از حکمران کل و جناب کارگذار و سایر مأمورین داخله و خارجه دیدن نموده و تمامی نیز از جانب معزی الیه به جهاز دولت فرانسه بازدید فرمودند. جهاز کاتیانا عصر چهارشنبه دهم ذیقعه به سمت کویت حرکت کرد» (همان: ۵۴).

جزیره عباسک؛ قرنطینه ای در برابر طاعون خلیج فارس

جزیره عباسک در نزدیکی راه ورودی و خروجی بوشهر در دوران قاجار یکی از مهم ترین جزایری بود که از آن به عنوان محلی برای استقرار قرنطینه استفاده می شد. در هنگام شیوع بیماری های واگیرداری مانند طاعون و وبا این قرنطینه بیش از هر نقطه ای در خلیج فارس فعال بود. در حقیقت می توان این قرنطینه را یکی از قدیمی ترین قرنطینه های فعال در خلیج فارس در دوران قاجار دانست که نقش مهمی در کنترل و پیشگیری از بیماری ها بر عهده داشت. در روزنامه مظفری به تاریخ جوزا سال ۱۳۲۱ هـ.ق آمده است:

«بیماری طاعون فراگیری در هندوستان شیوع یافت که پس از مدتی دامنه این بیماری به برخی از جزایر خلیج فارس و جزیره ای به مانند بحرین نیز سرایت کرد. به طوری که در ماه صفر این سال چیزی در حدود ۵۰ نفر از مردمان بحرین بر اثر شیوع طاعون جان خود را از دست دادند» (همان، ۱۳۲۱، ش ۳۴: ۵۴۳).

این روزها هم زمان بود با عزیمت زائران خراسان که از بحرین و خلیج فارس به سمت بوشهر و شهر طوس در حرکت بودند. بر اساس گزارش ها در هنگام شیوع بیماری وبا در بحرین، سالار معظم، حاکم بوشهر، قوانین و مقررات سفت و سختی مبنی بر ورود زوار از

نقش و جایگاه روزنامه مظفری و سردبیر آزادی خواه آن لیبب الملک در این بیداری و آگاهی بخشی، درخور و شایسته است. با بررسی این نشریه که از مهم ترین نشریات بوشهر در دوران قاجار به شمار می رود در جای جای اخبار و سرمقالات آن روحیه وطن پرستی و عشق به ترقی ایران و بندر بوشهر به چشم می خورد. گزارش اخبار مربوط به بوشهر و رویدادهای رخ داده در سراسر سواحل و جزایر خلیج فارس با نگاهی ملی گرایانه در کنار ذکر اخباری در مورد ترقیات دولت های اروپایی و همچنین پیشرفت های خیره کننده کشوری شرقی مانند ژاپن و مقایسه آنان با وضعیت آن روز ایران و جزایر خلیج فارس و بوشهر از نکات مثبت و نقاط قوت این روزنامه است.

منابع

- روزنامه مظفری. (شوال ۱۳۱۹). سال اول، شماره ۱.
- روزنامه مظفری. (ذوالقعدة ۱۳۱۹). سال اول، شماره ۳.
- روزنامه مظفری. (جواز ۱۳۲۱). سال سوم، شماره ۳۴.
- روزنامه مظفری. (میزان ۱۳۲۲). سال چهارم، شماره ۶۴.
- روزنامه مظفری. (اسد ۱۳۲۲). سال چهارم، شماره ۶۷.
- صداقت کیش، جمشید. (۱۳۹۵). اخبار بوشهر در نشریات دوران قاجار. قم: صحیفه خرد.
- صفایی، ابراهیم. (۱۳۷۰). لرد کرزن در خلیج فارس بر پایه اسناد وزارت خارجه. تهران:
- کهن، گوئل. (۱۳۶۲). تاریخ سانسور در مطبوعات ایران. تهران:
- نظام مافی، خدیجه. (۱۳۹۱). حکومت بوشهر: اسناد و مکاتبات رضاقلی خان (سالار معظم) نظام السلطنه مافی ۱۳۱۹-۲۰ ه.ق / ۱۹۰۱-۲ م. تهران: نشر تاریخ ایران.
- یاحسینی، سیدقاسم. (۱۳۷۴). یکصد سال مطبوعات بوشهر. تهران: انتشارات اداره ارشاد اسلامی.

قشم رخ داد، عده زیادی از مردم بندرعباس آواره و به دلیل آنکه این زلزله تا چندین شبانه روز ادامه داشت، مردمان این نواحی از شهر خارج و در اطراف شهر مسکنی از چوب و نی با نام بومی عریش ساخته و در این منازل موقت اقامت کرده بودند. از اخباری که به روزنامه مظفری مخابره شده چنین برمی آید که:

«باید خیلی شاکر بود که شروع این زلزله در روز و در ایام تابستان شد اگر زمستان و شب بود کسی جان بدر نمی برد به قرار اخباری که از جزیره قشم و میناب رسیده است چنان می نماید که شدت لرزش زمین و خرابی و انهدام مسکن آنجا بیشتر بوده ولی تا این تاریخ اخبار صحیحی نرسیده است که به طور یقین واضح شود آنجاها هم خسارت جانی وارد آمده یا خیر، مختصر تا ده سال دیگر بندرعباسی مثل روز اولش نخواهد شد قحطی و خشکسالی و شدت گرمای امسال که سنگ می گدازد یک طرف، خسارت این زلزله هم مزید به علت شد خداوند خودش ترحم فرماید» (همان: ۲۱۸).

از گزارش های روزنامه مظفری که بخش هایی از مصایب تاریخی ساکنان جزایر و سواحل خلیج فارس را روایت می کند کاملاً می توان وضعیت معیشتی و سطح زندگی طبقات اجتماعی ساکن در این جزایر که امور زندگانی خویش را بر طبق روال عادی با سختی می گذراندند مشاهده کرد. البته این امر در صورتی بود که بلایای طبیعی مانند زلزله بیان شده دامن گیر این مردمان نجیب و ساحل نشین نمی شد؛ این شکاف طبقاتی کاملاً از وقایع تاریخی در اثنای گشت و گذر روزگار نیز قابل مشاهده است به راستی که مرگ فقیران و ننگ امیران بی صداست.

نتیجه گیری

مطبوعات بوشهر عصر قاجار به دلیل اهمیت یافتن این بندر و توجهی که به آن می شد، همچنین بهره مندی از نخبگان و شخصیت های فرهیخته ای که دوستدار ترقی و پیشرفت ایران و بوشهر بودند نقش مهمی را در بیداری مردمان ساحل نشین خلیج فارس به ویژه نواحی جنوبی و پس کرانه ای خلیج فارس ایفا می کرد. در این میان